

Fazekas Flóra

NEMZETI JOG, NEMZETKÖZI JOG, KÖZÖSSÉGI JOG

HANS KELSEN ALAPJÁN

Hans Kelsen nemzetközi jogi tanáival nem kevesen foglalkoztak már, hiszen az egyik legnagyobb hatású jogtudós életművének jelentős részéről van szó – hozzá hasonlóan nagy mennyiségű munkát kevesen produkáltak a nemzetközi joggal kapcsolatban.¹[1] Sokak szerint azonban tanai mára túlhaladottá váltak, s gyakorlati jelentőségük nem lehet a XXI. században. A magam részéről azonban úgy vélem, mégis érdemes a kelsen nemzetközi jogi elméletet újra elővenni és összegzésére kísérletet tenni. Kelsen munkásságának ugyanis ötven év múltán is aktualitást adhat korunk néhány olyan problémája, melyet az Európai Közösség jogi természete vet fel. A jogrendszerek (elsősorban a nemzetközi jogrendszer) leírására kidolgozott kelsen teória segíthet elméleti megalapozását adni az Európai Közösség jogrendszerének természetéről tett megállapításoknak, és segíthet tisztázni a közösségi jog és a tagállami jogrendszerek viszonyát is, amelyre vonatkozóan sem a jogirodalom, sem az Európai Bíróság mind a mai napig nem tudott egyértelmű választ adni.

Ha a kelsen jogelmélet szemszögéből tekintünk a közösségi jogra, azt mondhatjuk, hogy a közösségi jog átmenetet képez a nemzeti és a nemzetközi jog között abban az értelemben, hogy a decentralizáció (a nemzetközi jog kezdetleges állapota) felől a teljes centralizáció (az egyes államok belső jogrendszerének állapota) felé halad. Ez a feltevés azonban a kelsen tanok továbbgondolásának eredménye, hiszen Hans Kelsen maga csak az Európai Közösség születésének és első lépéseinek volt tanúja, s a közösségi jog későbbi fejlődése által felvetett új kérdésekre nem lehettek válasza.

E tanulmány első részében a jogrendszerekre vonatkozó, általános érvényű kelsen megállapításokat ismertetem, melyek szükségesek a nemzetközi (és a közösségi) jogrendszer leírásához is. A második részben a nemzetközi jogra vonatkozó speciális jellemzőkről lesz szó, valamint a nemzetközi és a nemzeti jogrendszerek közötti lehetséges kapcsolattípusokról; az utolsó részben pedig kísérletet teszek arra, hogy a jogrendszerekre vonatkozó kelsen tanokat az Európai Közösség jogára alkalmazzam.

I. A jogrendszerekre vonatkozó általános tanok

¹[1] Kelsen nemzetközi joggal foglalkozó munkáinak bibliográfiáját lásd: Bull, *Hans Kelsen and International Law*, 321. o.

A kelsen-i Tiszta Jogtan célja olyan jogelmélet kidolgozása, amely alkalmas a jogrendszerek általános leírására.^{2[2]} Ez az elmélet megkülönbözteti egymástól a nemzetközi és a nemzeti jogrendszert, de megpróbál mindkettőre érvényes megállapításokat tenni. A kelsen-i jogrendszerelmélet veleje „egy ellentmondásoktól és hézagoktól mentes, hierarchizált normaösszesség által alkotott rendszer”^{3[3]} gondolata. A nemzetközi jogrendszerrel kapcsolatos tanokat nem értelmezhetjük anélkül, hogy kicsit bővebben ki ne térnénk a fenti definíció magyarázatára – amely definícióval kapcsolatban számos kritika fogalmazható meg, ám ezekről itt eltekintek, hiszen e tanulmánynak nem az elmélet bírálata a célja.^{4[4]}

A Tiszta Jogtan abból a neokantiánus premisszából indul ki, miszerint a tények (*Sein*, van) és a normák (*Sollen*, legyen) egymástól élesen elkülönülnek, tehát egyikből nem következhet a másik. Ez a megállapítás arra a következtetésre vezet, hogy egy norma (egy *Sollen*) érvényessége (azaz léte) csak egy másik normából (egy másik *Sollen*-ből) származhat.^{5[5]} Ezen alapgondolat továbbvitele vezet el a normák hierarchikus felépítésének gondolatához, az ún. kelsen-i joglépcsőhöz^{6[6]}. Mit jelent ez? Kelsen azt állítja a jogrendszerről, hogy annak minden normája a joglépcső valamely szintjén helyezkedik el, és érvényességét a joglépcső egy magasabb szintjén álló normából nyeri. Elkerülhetetlen eljutni azonban ahhoz a lépcsőfokhoz, amelyen a pozitív jog legfelsőbb normája (az alkotmány) áll, s választ kell adni arra a kérdésre, hogy ez a norma honnan nyeri érvényességét. Ennek a kérdésnek a megválaszolására dolgozta ki Kelsen a „hipotetikus alapszabály” koncepcióját. A pozitivisták szemléletmódhoz feltétlenül ragaszkodó Tiszta Jogtan a normák végső érvényességi alapjaként kizárólag normát jelölhet meg (hiszen a metafizikai megalapozottság természetjogi gondolat volna), amely viszont tapasztalati úton nem megalapozható (hiszen nem a tények, hanem a *Sollen* világához tartozik), tehát csak feltételezés lehet. Ez a feltételezés azonban a jogot megismerni kívánók számára nem kötelesség, szabadon, jognon

^{2[2]} Az eredetileg kidolgozott Tiszta Jogtan, mely (ezzel a címmel) 1934-ben jelent meg, jelentős változásokon ment át a kelsen-i életműben. Második (1960-ban megjelent) kiadása több lényeges elemben is eltér az eredetitől. Stanley L. Paulson szerint a *Tiszta Jogtan* első kiadása Kelsen „neokantiánus” korszakában született, a második kiadás pedig már a „szkeptikus” korszak terméke. A kelsen-i életmű korszakolásához lásd Stanley L. Paulson bevezetőjét a *Normativity and Norms* c. munkához (xxiii-xxvii. o.) E tanulmány a *Tiszta Jogtan* első, magyarul is olvasható kiadását idézi (Bibó István fordításában, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001); a továbbiakban *TJ*.

^{3[3]} Amselek, *Réflexions critiques autour de la conception kelsénienne de l'ordre juridique*, 6. o.

^{4[4]} A kelsen-i jogrendszerelmélet kritikájának összefoglalását lásd: Jakab, *A joglépcsőelmélet problémái*

^{5[5]} Kelsen az érvényesség fogalmát a norma létezésével azonosítja, ugyanakkor a kötőerőt is beleérti. E három fogalom tehát nem különül el a Tiszta Jogtanban.

^{6[6]} Jakab András megjegyzi, hogy a joglépcsőelmélet eredetileg Kelsen tanítványától, Adolf Merkl-től származik, bár kétségtelen, hogy a *Tiszta Jogtan* tette világhírűvé. (Jakab, *i.m.*, 215. o.)

kívüli indokok alapján dönthetnek arról, hogy ezt a feltevést megteszik-e. Ha azonban nem teszik meg, akkor ezzel az alpnormából származó jogrendszer létezését sem fogadják el.^{7[7]} Bizonyos normákat akkor tekinthetünk egyetlen jogrendszerhez tartozóknak, ha azokat egyetlen alpnormára tudjuk visszavezetni, amely annak bizonyítását feltételezi, hogy a szóban forgó normák megalkotása az alpnormában foglalt módon ment végbe.^{8[8]} A joglépcső kialakulásának tehát a jogalkotás folyamata a legfontosabb eleme: az egyes szinteken helyet foglaló normák a felsőbb szinten elhelyezkedő normában foglalt módon kell, hogy létrejöjjenek, mert csak így tekinthetők érvényesnek (azaz létezőnek).

Az alpnormát onnan ismerhetjük meg, hogy a joglépcső legalsó szintjéről, az egyedi aktusok felől haladva^{9[9]} folyamatosan megválaszoljuk a „Honnan nyeri érvényességét?” kérdést, amivel egyúttal a norma létezésére is kérdezzük. Így jutunk el az egyedi aktustól az általános normáig (törvények, rendeletek szintjéig), majd az alkotmányig, s innen nincs más út, csak az alpnorma feltételezése. Az alkotmány érvényességének alpnormából való eredeztetésekor azonban vissza kell mennünk a „történetileg első alkotmányhoz”, mert ez az a pozitív jogi norma, amely nem felsőbb pozitív jogi normából nyeri érvényességét (szemben a későbbi alkotmányokkal, amelyek visszavezethetők korábbi alkotmányok alkotmánymódosításról rendelkező normáira). A történetileg első alkotmány mindig „forradalom” útján (pl. egy trónbitorló megjelenése által) jön létre, tehát nem az addigi alkotmányban – ha volt ilyen – előírt módon, s ezen a ponton kell megtennünk azt a feltételezést, hogy ezen alkotmány az alpnormából nyeri érvényességét. Egy jogrendszer alpnormáját tehát a következőképpen határozhatjuk meg: „Alkalmaztassék kényszer ama feltételek között és azon a módon, ahogyan az első alkotmánykibocsátó vagy az általa kijelölt szervek meghatározzák”^{10[10]}. Ebből az alpnormából azonban mindig a konkrét első alkotmány érvényessége származik, mert ha forradalom útján új alkotmány és arra épülő új jogrend születik, akkor mindig új alpnormát is kell feltételeznünk, tehát ha egy jogrend nem törvényes úton változik meg, ez azt is feltételezi, hogy az alpnorma is megváltozott.^{11[11]}

II. A nemzetközi jogszerről tett megállapítások

^{7[7]} A Tiszta Jogtan legkritikusabban szemlélt eleme a jogelméletben nem véletlenül az alpnorma gondolata, hiszen érezhetően közel áll a határozottan elvetett természetjogi elmülethez. Kelsen maga is elméletében fellelhető természetjogi maradványként értékeli az alpnormát. Kelsent idézi Jakab, *i.m.*, 221. o.

^{8[8]} *TJ*, 36. o.

^{9[9]} Kelsen joglépcsőelméletének nagy erénye, hogy az egyedi aktusok (bírói ítélet, közigazgatási határozat, sőt, a jogügyletek is) és a végrehajtási aktusok is helyet kapnak benne.

^{10[10]} *TJ*, 37. o.

^{11[11]} Ennek értelmében például a magyar jogrendszerben a történetileg első alkotmánynak az 1945. évi I. törvénycikk tekinthető, amely a magyar állam szuverenitás gyakorlásáról rendelkezik. Tehát ma a magyar jogrendszer alpnormája az a norma, amely kimondja, hogy „az 1945. évi I. törvénycikk követendő”. Lásd: Jakab, *i.m.*, 218. o.

Nézzük most már, mit mond Kelsen a nemzetközi jogról mint a jogrendszerek egyik típusáról! Legjelentősebb összefoglaló munkája ebben a témában a *Principles of International Law*¹²[12] c. mű, amely 1952-ben jelent meg, ám már a *General Theory of Law and State*¹³[13] és a *Tiszta Jogtan* is viszonylag nagy terjedelemben foglalkozik a témával. Kelsen a nemzetközi jogrendszerről alkotott nézeteinek kifejtése során egyrészt összeveti azt a nemzeti jogrendszerek általános modelljével, másrészt pedig szól a köztük fennálló kapcsolat lehetséges formáiról is.

Elismeréssel vehetjük észre, hogy Kelsen a nemzetközi jogról való gondolkodás alapjaként bizonyítani kívánja azt is, hogy a nemzetközi jog valóban jog. Korántsem szükségtelen erről beszélni, hiszen neves jogi gondolkodók voltak meggyőződve ennek ellenkezőjéről¹⁴[14], s azzal érveltek, hogy a nemzetközi jog túlságosan különbözik a nemzeti jogtól ahhoz, hogy jognak neveztessek. Ilyen lényeges különbségnek tekinthető például az, hogy a nemzetközi jogot nem lehet kikényszeríteni, figyelmen kívül lehet hagyni, a megváltoztatására nincsenek kötelező szabályok stb.¹⁵[15] Kelsen szerint azonban a nemzetközi jog leglényege nem különbözik a nemzeti jogtól. E gondolat kiindulópontja a jog kényszerrendként való meghatározása: a jog olyan rendszer, amely meghatározza az emberek által megkívánt magatartásformákat és az azokkal ellenkező (jogellenes) cselekmények esetére szankciót ír elő. Ez a megállapítás a nemzetközi és a belső nemzeti viszonyokra is igaz, mivel a nemzetközi jogot értelmezhetjük úgy, hogy az egyik állam által a másik állam ellen alkalmazott erőszak csak deliktumnak vagy szankciónak minősülhet.¹⁶[16] Kelsen szerint tehát a nemzetközi jog alapvető jellemvonása a kényszer lehetősége, amelynek hiányával éppen a nemzetközi jog „jogiságát” elvetők érvelnek. Kelsen természetesen ezen közös alapvonás megállapítása mellett megkülönbözteti a nemzeti jogot a nemzetközitől, a különbségekből azonban nem az adódik, hogy az előbbi nem jog, csupán az, hogy a kettőt eltérő módon hajtják végre.¹⁷[17] A két jogrendszer közötti alapkülönbséget Kelsen a centralizáció–decentralizáció különbsége mentén határozza meg, tehát a két jogrendszer között nem jellegbeli, hanem csupán fokozati különbség van.

Ezek után felmerül az a kérdés, hogy van-e a nemzetközi jognak is alapnormája. A fenti érvelésből következően erre igennel kell válaszolnunk, ám mivel a nemzeti jogrendszerektől különböző jogrendszerről van szó, a nemzetközi jog alapnormája is másképp néz ki, bár ugyanaz a funkciója. Ezt az alapnormát úgy találhatjuk meg, ha a nemzetközi joglépcső

12[12] E tanulmány a mű második kiadásából idéz; a továbbiakban *PIL*.

13[13] E tanulmány a mű második kiadásából idéz; a továbbiakban *GTLS*.

14[14] Austin szerint például a nemzetközi jog pusztán pozitív jogi moralitás, mivel nem képes szankcionálni a benne foglalt szabályok megsértését.

15[15] Az ellenérvek összefoglalásához lásd: Bull, *i.m.*, 322-323. o.

16[16] Kelsent idézi Herczegh, *A nemzetközi jog elméleti alapkérdései Hans Kelsen megvilágításában*, 295. o.

17[17] Kardos, *Az alapnorma és a nemzetközi jogrend*, 65. o.

legalsóbb fokáról indulunk el, ti. a nemzetközi szerződések által létrehozott nemzetközi szervezetek döntéseitől. Ezek érvényessége nemzetközi szerződésekből ered, amelyek pedig a *pacta sunt servanda* nemzetközi jogelvére vezethetők vissza. Tehát a nemzetközi szerződések érvényessége abból az általános normából származik, amely az államokat kötelezi arra, hogy az általuk kötött szerződéseknek megfelelően viselkedjenek. A *pacta sunt servanda* elvét az állami aktusok által létrehozott szokás alakította ki, így a nemzetközi jog alapnormáját a következőképp határozhatjuk meg: „Az államoknak úgy kell viselkedniük, ahogyan eddig szokás szerint viselkedtek”.^{18[18]} Tehát a nemzetközi joglépcső a következőképpen fest: alapnorma – szokás alapján kialakult általános elvek (pl. *pacta sunt servanda*) – nemzetközi szerződések – nemzetközi szerződések által létrehozott szervezetek által alkotott normák (pl. Állandó Nemzetközi Bíróság döntései). A nemzetközi jog és a nemzeti jogrendszerek alapnormája között szoros összefüggés van, amint azt a későbbiekben látni fogjuk.

A nemzetközi jogról alkotott kelsen-i jogelmélet megalapozásáról szólva fel kell hívni a figyelmet a teória még egy jelentős pontjára, mégpedig a nemzetközi jog alanyaira vonatkozóan. Kelsen elveti azt a meggyökeresedett álláspontot, miszerint a nemzetközi jog csak államokat jogosíthat és kötelezhet. Úgy érvel, hogy mivel minden jog (s így a nemzetközi jog is) emberi magatartásokat szabályoz, a jogi kötelezettség vagy jogosultság tartalma sem lehet nem emberi magatartás. Ezzel nem tagadja azt, hogy a nemzetközi jog kötelezi vagy jogosítja az államokat, hanem azt a megállapítást teszi, hogy a nemzetközi jog közvetve, az állam jogrendjén keresztül az egyéneket kötelezi vagy jogosítja, tehát a nemzetközi jog alanyai is valójában az egyének, csak eltérő módon, mint a nemzeti jog esetében.^{19[19]} Vannak azonban olyan nemzetközi jogi normák is, amelyek közvetlenül kötelezik az egyéneket, pl. a kalózkodás tilalma vagy a különböző háborús bűncselekmények tilalma.^{20[20]} Az államra vonatkozó nemzetközi normák nagy többsége azonban nem ilyen, hanem kiegészítésre szoruló, nem teljes norma, azaz a tartalmukat képező emberi magatartásoknak csak a tárgyi hatályát határozzák meg, a személyi hatály kérdését pedig a nemzeti jogrendnek kell rendeznie.^{21[21]}

1. A nemzetközi és a nemzeti jogrendszerek összevetése

Az előzőekben láttuk, hogy Kelsen a jog (akár nemzetközi, akár nemzeti) központi elemének a kényszert tekinti, annak végrehajtása azonban eltér a két rendszer tekintetében. A

^{18[18]} *GTLS*, 369. o.

^{19[19]} *PIL*, 180. o.

^{20[20]} Herczegh, *i.m.*, 297. o.

^{21[21]} *TJ*, 74. o. Itt kell megjegyezni, hogy Kelsen az állam fogalmát azonosítja a jogrenddel, tulajdonképpen jogi segédfogalomnak tekinti egyes jogi fogalmak meghatározásához; ennek a problémának a kifejtése azonban túlmutat e tanulmány célján. Az államfogalomról lásd például: *TJ*, 64-71. o. és Hans Kelsen, *Az államelmélet alapvonalai*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997 (Moór Gyula ford.), 29-44. o.

nemzetközi jog által alkalmazott szankciók a represszália (megtorlás) és a háború, míg a belső jogban a büntetés és a végrehajtás. Egy nemzeti jogrendszerben azonban a kényszeraktusokat centralizált, központi hatalom érvényesíti, míg a nemzetközi jog esetében a nemzetközi közösséget alkotó államok maguk töltik be ezt a szerepet egy decentralizáltak tekinthető rendszerben, mégpedig önszegély útján. A centralizáció és decentralizáció közötti különbségtétel azonban relatívnak tekinthető, mivel a nemzeti jogokban bizonyos mértékig van hely a decentralizált szankcióalkalmazásnak (az egyén önszegélyhez való alapvető joga szintjén), és a nemzetközi jogban is megtalálható a centralizált alkalmazás példája, mégpedig az ENSZ által alkalmazott intézkedések formájában.^{22[22]} Ez a lentebb ismertett nemzetközi jogfejlődés bizonyítéka Kelsen szerint.

A fenti megkülönböztetés elvezet egy következő különbségtételhez, nevezetesen ahhoz, hogy a nemzetközi jogban az egyéni felelősség helyett kollektív felelősség érvényesül. A kelsen elméletben ezen kifejezés két különböző kérdéskörben fordul elő. Egyrészt a szankcióalkalmazással összefüggésben, ugyanis Kelsen megállapítja, hogy a nemzetközi jog alapján alkalmazott kényszeraktus soha nem az ellen a személy vagy állami szerv ellen irányul, aki vagy amely az államának betudható jogellenes cselekményt elkövette, hanem az állam egész népe ellen, akiknek pedig semmilyen szerepük nem volt a deliktum megvalósulásában. A kollektív felelősség fogalmának másik aspektusa nem ennyire egyértelmű. Ebben az összefüggésben azt kell értenünk alatta, hogy a nemzetközi közösség tagja ellen tanúsított jogellenes magatartás (önkényes erőszak) az egész közösség elleni deliktumnak minősül, s az erre következő szankció (jogszerű erőszak) a nemzetközi közösség nevében történik. Ezen elgondolás elismerése oda vezet, hogy a nemzetközi közösséget nemzetközi jogközösségnek kell tekintenünk, amely lehetőséget ad a közösség bármely tagjának a közvetlenül nem felé irányuló jogsértés elleni fellépésre.^{23[23]}

A kényszeraktus alkalmazásában fellelhető alapvető különbségtétel mellett a centralizáció mértéke mentén a jogalkotásban is felismerhető a különbség. A nemzetközi jog forrásai (tehát jogalkotási mechanizmusai) a szokás és a szerződések, amelyek decentralizált mechanizmusok, míg a törvényhozás, mely a nemzeti jogrendszerek legfontosabb jogalkotási módja, egyértelműen centralizált forma. Ez azt jelenti, hogy a nemzetközi jogban nincs olyan jogalkotó szerv, amely a közösség tagjai felett állva, azokat kötelező jogi normát alkothat, s így párhuzamba állítható lenne a nemzeti központi törvényhozó szervekkel. Ezen túl a nemzeti jogrendszerekben a jogalkalmazást az erre felhatalmazott bíróságok végzik, a szankciók végrehajtása pedig az erre kijelölt speciális szervek hatásköre. A nemzetközi jogban ezzel szemben nincs kifejezetten jogalkalmazásra feljogosított szerv, és nincsen központi szerv a végrehajtásra sem. Ez a decentralizáció ahhoz vezet, hogy a nemzetközi közösséget alkotó államok maguk gyakorolják ezeket a hatásköröket, a szokást és a nemzetközi szerződéseket maguk hozzák létre, emellett maguk állapítják meg egy állami magatartás jogsértő vagy jogszerű voltát, és maguk döntenek a szankció alkalmazása felől is. Az ezzel kapcsolatos viták eldöntésére semmilyen hatóság nem jogosult, az csak az államok akaratától függ. Mindebből adódóan azt mondhatjuk, hogy az államközi viszonyokban az államok töltik be a jogalkotó és a jogalkalmazó szerepet is.

22[22] Bull, *i.m.*, 325. o.

23[23] Kardos, *i.m.*, 70. o.

A kétféle jogrendszer összevetéséből adódó, a decentralizációt bizonyító érvek alapján Kelsen a nemzetközi jogot primitív jogrendnek nevezi, amellelt, hogy az egyes állami jogokkal azonos jellegűnek tekinti.^{24[24]} Elméletének nagy erénye azonban, hogy a nemzetközi jogot mint egyre változó, fejlődő, dinamikus jogrendszert veszi figyelembe, s úgy látja, hogy az a centralizáció egyre magasabb szintje felé halad. A nemzeti jogok is primitív (törzsi), decentralizált jogrendszerekből fejlődtek ki, s a nemzetközi jog szerinte hasonló tendenciát mutat, mert az anarchia állapotából fejlődött rendszerré, s a központosítás egyre magasabb fokát éri el. A teljes centralizáció kialakulásához szerinte három lépcsőn át vezet az út: az első lépcső a teljes decentralizáció időszaka, amikor az államok maguk döntenek egy deliktum fennforgásáról és a válaszul alkalmazott szankcióról; a második lépcsőben ezt a hatáskört egy központi bíróság veszi át, amely dönt a jogsértés megállapításáról és felhatalmazza az államokat kényszeraktus megtételére; a harmadik lépcső pedig a teljes centralizáció megvalósulása^{25[25]}, amely végső soron egyetlen világjogrend kialakulásához vezethet el. Kelsen, aki az ENSZ megalakulásának tanúja volt és jogáról több ízben kifejtette véleményét, úgy véli, az ENSZ felállítása az első lépcsőfokról a másodikra való fellépés bizonyítéka.

Nagyon érdekes a kelseni teória itt említett eleme, miszerint a nemzetközi jogrendnek egy egyetemes jogrendszer létrejötte felé kell törekednie, amely nem függ semmilyen elismeréstől és az államok fölött áll. E „világjogrend” megvalósulásához Kelsen szerint az szükséges, hogy a társadalmi-politikai tudatosság meghaladja a nemzetállami szintet, tehát a nemzeti szuverenitás fogalmát, amely a nemzetközi jogrend fejlődésének kerékkötője, ki kell iktatni.^{26[26]} Észre kell vennünk, hogy ezen a ponton Kelsen szigorú pozitivista személetmódjának ellentmondva egyértelműen jogon kívüli tényezőket emel be a nemzetközi jogról való beszédbbe, amely azonban nem teszi elfogadhatatlanná elméletét (bár némileg megtöri a Tiszta Jogtan következetességét), sőt, ezzel köti azt a leginkább a valósághoz.^{27[27]}

2. A nemzetközi jog és a nemzeti jogok viszonya

Kelsen egész munkássága során következetesen képviselte azt az álláspontot, miszerint a nemzetközi jogrendszer és az egyes nemzeti jogrendszerek egységet képeznek. Ezzel egyértelműen elhatárolta magát a pluralizmus (más szóval dualizmus) képviselőitől, akik szerint a nemzetközi jog és az egyes államok belső jogrendszerei egymástól függetlenek és elkülönülnek, különböző természetűek. Szerinte a nemzetközi jogrendszernek csak akkor van értelme, ha azt a világon egyedülként létező nagy jogrendszer részének tekintjük, mely

24[24] *TJ*, 73. o.

25[25] Kelsent idézi Bull, *i.m.*, 325-326. o.

26[26] Kelsen, *Les rapports de système entre le droit interne et le droit international public*, 326. o.; a továbbiakban *Les rapports*.

27[27] Kardos, *i.m.*, 69. o.

rendszerben az államok belső jogrendszerei annak alárendelten, rész-jogrendekként léteznek.²⁸[28] Kelsen tehát a jogrendszerek egységét nem a mellérendeltség, hanem az alá-fölérendeltség viszonyrendszerében képzele el, ahol a nemzetközi jog abszolút elsőbbsége érvényesül.

A monizmus gondolata a kelsen elméletben nem a nemzetközi jog tartalmából vagy természetéből eredeztethető, és nem alkalmas a nemzetközi és a nemzeti jogok valóságban érvényesülő viszonyának leírására. A jogrendszerek monizmusa Kelsennél ismeretelméleti feltevés, amely a következő állításból ered: logikailag nem tehető fel az, hogy azonos időpontban érvényes normák különböző, egymástól független jogrendszerek részei legyenek²⁹[29]. Ez az állítás úgy is értelmezhető, hogy két egymásnak ellentmondó (ti. egy nemzetközi és egy nemzeti) norma nem lehet párhuzamosan érvényes, hiszen az egyént nem kötelezheti egyidőben két ellentétes norma – ám ha az ütköző normák különböző jogrendszerekhez tartoznának, a konfliktus feloldására semmilyen módszer nem lenne alkalmazható, tehát a jogrendszereknek egységet kell alkotniuk.³⁰[30] Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy Kelsen nem állítja, hogy ez az egység a valóságban ilyenként létezik!

A pluralizmus tagadása

A kelsen elméletben a pluralizmus kifejezéssel kétféle értelemben találkozunk, amelyeket nem szabad összekevernünk. Kelsen pluralizmusnak nevezi egyrészt a jogrendszerek egymástól való elszigeteltségét hirdető jogelméletet, de pluralizmusnak nevezi azt az elgondolást is, amely tulajdonképpen a monizmus „enyhébb” változatának tekinthető, mintegy átmenetet képezve a monizmus és a másik, eredeti értelmében vett pluralizmus között. A pluralizmus előbbi változatát egyértelműen tagadja, míg a másik változat létét szükségszerűnek tartja, bár – mint látni fogjuk – szintén elveti.

Az eredeti értelemben vett pluralizmus hívei szerint a nemzetközi jog és az egyes államok jogának tartalma között feloldhatatlan ellentétek lehetségesek, ezért azoknak egymástól kölcsönösen függetlennek kell lenniük. Kelsen úgy érvel ezen állítás ellenében, hogy ha az állítást elfogadnánk, azzal lehetetlenné válna két jogrendszer (akár két nemzeti jogrendszer) egyidőben, egymás mellett fennálló érvényessége. A pluralista álláspont ugyanis azon alapszik, hogy egy adott állam jogrendjét fogadja el kizárólag érvényesnek, és a többi állam jogrendjét (és ezzel együtt a nemzetközi jogot) tulajdonképpen nem is tekinti jognak. Kelsen a „primitív ember” álláspontjának nevezi a pluralista szemléletet, aki „barbároknak” tekinti a más közösséghez tartozókat és jogközösségként csak a saját közösségének rendjét

²⁸[28] Kelsen, *Théorie du droit international public*, 184. o.; a továbbiakban *Théorie*.

²⁹[29] *GTLS*, 363. o.

³⁰[30] *GTLS*, 408. o.

ismeri el.³¹[31] A pluralizmus tehát egyenesen a nemzetközi jog tagadásához vezet, ami már csak azért sem igazolható, mert Kelsen bizonyítja, hogy a nemzetközi jog valóban jog.

A pluralizmus másik jelentéstartalma kapcsolódik a fentihez, ám más összefüggésben találkozunk vele; ettől függetlenül azonban a kelseni elmélet a pluralizmust e másik értelmezés szerint is egyértelműen elutasítja. Ennek tárgyalása átvezet bennünket a jogrendszerek között fennálló lehetséges kapcsolatok elemzéséhez.

A monizmus elfogadása

Amennyiben elfogadjuk a jogrendszerek egységének feltevését, erre alapozva egy logikus és következetes rendszer megkonstruálása válik szükségessé.³²[32] A legfontosabb szempont ezen rendszer ellentmondásmentessé tétele, amelyre Kelsen szerint kétféleképpen van lehetőség. A jogtudomány vagy azt az álláspontot fogadja el, hogy a két normacsoport közül az egyik érvényessége a másikéból vezethető le, vagy azt, hogy mindkettő érvényessége egy harmadikéból.³³[33] Az első esetben (szubordináció esetén) az egyik jogrendszer a másik jogrendszerből (pontosabban annak alpnormájából) nyeri érvényességét. A másik esetben (koordináció esetén) két mellérendeltségi viszonyban álló jogrendszer fölött áll egy harmadik, rendező szerepű jogrendszer, amely meghatározza e jogrendszerek érvényességi területét.

A nemzetközi jog és a nemzeti jogok mint jogrendszerek viszonyát tehát a szubordináció vagy a koordináció fogalmaival kell megpróbálnunk leírni. Mivel nem képzelhető el, hogy a nemzetközi jog és a nemzeti jogok fölött létezzen egy harmadik, őket koordináló jogrend, ezt a viszonyrendszert csak a szubordináció fogalma írhatja le.³⁴[34] Ebben a viszonyban tehát a koordináció lehetetlen, ugyanakkor a nemzeti jogok egységének elképzelésekor azt is feltehetjük, hogy fölöttük áll egy harmadik jogrend (ti. a nemzetközi jog), amely a koordinációt megteremti. Kelsen álláspontja nem világos abban a tekintetben, hogy mi a különbség a kétféle módon létrejövő egység között.

Ha a nemzetközi jog és a nemzeti jogok egységét tételezzük fel tehát, csak a szubordináció lehetőségét fogadhatjuk el. A szubordináció azonban szintén kétféleképpen képzelhető el: vagy a nemzetközi jog elsőbbsége, vagy a nemzeti jog elsőbbsége érvényesülésével. Ez utóbbi elmélet a másik tartalma a pluralizmus kifejezésnek Kelsennél: tulajdonképpen a monizmus azon fajtájáról van szó, ahol a nemzetközi joggal való egység megteremtéséhez a belső jogban a nemzetközi jog elismerésére van szükség. Az elsőbbség e két változata abban különbözik, hogy a nemzetközi jogrendszer alpnormájára vezetjük-e

31[31] *TJ*, 77. o.

32[32] *Théorie*, 185-186. o.

33[33] Herczegh, *i.m.*, 300. o.

34[34] *GTLS*, 373. o.

vissza az összes nemzeti jogrendszer érvényességét, vagy éppen fordítva, egy nemzeti jogrend alapszabályából vezetjük-e le a nemzetközi jog érvényességét.

A nemzetközi jog primátusa az egységes jogrendben

A szubordinációs viszonyt elfogadva, ha a nemzetközi jog és a nemzeti jog viszonyában a nemzeti jog elsőbbsége érvényesül, a jogrendszerek egységének alapja egy nemzeti jogrend (bármely szabadon választott nemzeti jogrend!), pontosabban annak alapszabálya: a nemzetközi jog és a többi nemzeti jog ebből az alapszabályból nyeri érvényességét. Ehhez az érvényességhez azonban szükséges, hogy az adott állam magára nézve kötelezőnek ismerje el a nemzetközi jogot, tehát ebben a rendszerben a nemzetközi jog az adott állam jogrendjének „önként felvett alkotórészeként”^{35[35]} jelenik meg. Ugyanígy a többi állam nemzeti joga (sőt, létezése) is az adott állam elismerésétől függ, s mindez csak úgy képzelhető el, ha az adott állam jogát az összes többi jogrendszer fölött elhelyezkedőnek tekintjük. Kelsen szerint ennek az elméletnek a háttérben is az adott állam legmagasabb szintű jogközösségként való elképzelése áll, s célja a szuverenitás szükségtelen dogmájának fenntartása.^{36[36]} A kelseni értelmezés szerint ez a koncepció tagadja minden más állam szuverenitását (azaz jogi létezését), s így végső soron ez is a nemzetközi jog tagadásához vezet, mivel egy alkotmánymódosítással (amely általi elfogadással érvényességet nyer) akár hatályon kívül is helyezhető.^{37[37]} Ez az eset azonban nem azonos azzal, amikor egy állam alkotmánya előírja a nemzetközi jog formális aktussal való beemelését a nemzeti jogrendszerbe, mert az ilyen normát tartalmazó jogrendszer összhangban állhat a nemzetközi jog primátusának elismerésével. Kelsen szerint ugyanis a nemzetközi jog érvényessége (mivel azt nem a nemzeti jogrendszer alapszabályából szerzi, hanem saját alapszabályából) nem függ az egyes állami szervek általi alkalmazástól, az ugyanúgy kötelezi az államot, mintha ez az alkotmányos előírás nem lenne, tehát a nemzeti jogban való érvényesülés biztosítása az állam, nem pedig a nemzetközi jog feladata.^{38[38]} Az elismerési elmélet ellen szól az is, hogy az új államokat, melyek létrejöttükkel a nemzetközi közösség részévé válnak, a nemzetközi jog beleegyezésük nélkül kötelezi, s még ha formálisan beleegyezésüket fejezik is ki, ez csak deklaratív hatályú lehet.^{39[39]}

35[35] *TJ*, 78. o.

36[36] A szuverenitás fogalma Kelsen elméletében sajátos értelmet nyer, tulajdonképpen fölösleges fogalomnak tekinti, amelyre azonban mégis „ráfanyalodik” a jogrendszerek egymáshoz való viszonyáról való elmélet megalkotásakor. A szuverenitás szerinte relatív fogalom, mert egy nemzeti jogrendszer szuverenitása attól függ, hogy azt tekintjük-e a legfelsőbb jogrendszernek, vagy a nemzetközi jogot. A szuverenitás fogalma tehát ennek megfelelően előfeltételezett. A kérdésről bővebben lásd: Herczegh, *i.m.*, 302-303. o.

37[37] *TJ*, 79. o.

38[38] *PIL*, 579. o.

39[39] Starke, *Monism and Dualism in the Theory of International Law*, 547-548. o.

Kelsen az abból eredő következmények ismeretében gyakorlatilag lehetetlennek tartja a nemzeti jog primátusának feltételezését, azonban annak érdekében, hogy elmélete konzekvens maradjon, elméleti lehetőségként rögzíti. A fenti érvelés alapján azonban a nemzetközi jog elsőbbségének feltételezését tartja szükségszerűnek, ez marad az egyetlen lehetséges megoldás a jogrendszerek kölcsönös viszonyának leírására. A kelseni elmélet által elfogadott teória nem jelent mást, mint hogy a nemzetközi jog és az egyes állami jogok olyan egységes rendszerbe integrálódnak, amelyben a nemzetközi jog alapnormája az érvényesség forrása, s ahol a nemzetközi jogrend az állami jogrendek felett áll, és elismerésre nincs szükség. Ebben az esetben a nemzeti jogrend nemzetközi alapnormából származó érvényessége a hatékonyság nemzetközi elvén keresztül jelenik meg, ugyanis az állam jogrendje a nemzetközi jog értelmében legitim azon a területen, amelyen belül „nagyban-egészében e rendnek megfelelő magatartást tanúsítanak”.⁴⁰[40]

Látjuk tehát, hogy két egymástól nagy mértékben eltérő lehetőség áll rendelkezésre az egységes jogrendszer leírására. A Tiszta Jogtan állást foglal a nemzetközi jog primátusa mellett, azonban mivel monista elmélete hipotetikus, a nemzetközi jog primátusa sem lehet más. Kelsen azonban nem hagyja figyelmen kívül, hogy vannak olyan állami jogrendszerek, amelyek megkívánják a nemzetközi jog ilyenként való elismerését a valóságban, s a kelseni elmélet lehetőséget ad ennek magyarázatára is. A Tiszta Jogtanban a jogrendszerek közötti viszony elemzésének egyetlen logikus eredménye csak a nemzetközi jog primátusa lehet, azonban a jogon kívüli tényezők figyelembevétele mellett elképzelhető a nemzeti jog elsőbbségének hipotézise melletti állásfoglalás. A két lehetőség között tehát választani kell, amely választást azonban erkölcsi és politikai érvek befolyásolják, amelyek a jogtudomány érveit háttérbe szoríthatják. Ahogyan mindenkinek egyéni, szabad döntése az, hogy feltételezi-e az alapnormát, az is egyéni döntés eredménye, hogy a jogrendszer megalapozójának a nemzeti vagy a nemzetközi alapnormát választjuk-e. Így Kelsen szerint nacionalista és imperialista politikai beállítottság a saját nemzeti jog elsőbbségének elfogadása felé visz, aki azonban internacionalista és pacifista, inkább választja a nemzetközi jog primátusát. A döntés politikai szempontból nagyon lényeges, azonban sem a jogtudomány szempontjából, sem a normák tartalma szempontjából nincs jelentősége.⁴¹[41]

A nemzetközi jog elsőbbségének elfogadása két fontos következtetést enged a kelseni elméletben. Egyrészt negatív tartalmú következménye az, hogy a nemzetközi jog és a nemzeti jogrendszerek által alkotott egység ellentmondásoktól mentes. Másrészt pedig arra a pozitív tartalmú megállapításra vezet, hogy a nemzetközi jog a nemzeti jogok érvényességének határait kijelölő szerepet játszik.

Ahogyan fentebb említettem, az egységes jogrendszer képzete ellentmondásmentességet is kell, hogy jelentsen. Különbség van azonban a logikai ellentmondás és a normakonfliktus (az alacsonyabb szintű norma magasabb szintű normával való ütközése) között. A jogrendszerek nemzetközi jogi primátuson alapuló egysége szükségszerűen olyan rendszer, amely mentes a logikai ellentmondásoktól. Ennek bizonyítását Kelsen a természettudomány módszerével teszi meg: azzal érvel, hogy ahogyan a természettudományban nem állítható logikusan az, hogy *A* van és *nem-A* is van, az sem állítható, hogy *A* tartalmú (nemzetközi jogi) norma és *nem-A* tartalmú (belső jogi) norma egyszerre érvényes lehet (azaz *A* legyen és *nem-*

40[40] *TJ*, 82. o.

41[41] *PIL*, 587. o.

A is legyen). Ilyen, az érvényességre vonatkozó ellentmondás nem fordulhat elő az egységes jogrendszerben, és ha látszólag erről is van szó, a jogtudomány azt kiküszöböli: vagy megpróbálja azt értelmezés útján látszatellentmondássá tenni, vagy ha ez nem sikerül, az értelmezhetetlen anyagot a jog világában egyszerűen nemlétezőnek tekinti.⁴²[42] Az egységes jogrendszerből azonban nem zárható ki a tartalmi ellentmondás a joglépcső különböző szintjein elhelyezkedő normák között, ez azonban ugyanúgy feloldható, ahogyan a belső jogban pl. az alkotmányellenesség problémája. A tartalmi ellentmondás nem jelent logikai ellentmondást, hiszen a magasabb szintű normával való ütközés nem érinti az érvényességet, és nem is ugyanarra az eredményre vezet.

A jogrendszerek egysége továbbá azt a pozitív tartalmat is hordozza, hogy a nemzetközi jogot képessé teszi a nemzeti jogrendszerek érvényességi körének behatárolására. A nemzetközi jog alapján válik egy újonnan létrejövő állam legitimmé, ha független és hatékonyan működik, azaz tartósan be tudja tartatni az általa alkotott normákat. Az állami jogrend térbeli és időbeli hatályát is a nemzetközi jog határozza meg: az állami jogrend érvényessége arra a területre terjed ki, amelyen ez a rend hatékony, s az állam kényszeraktussal csak ezen a területen léphet fel. Az állami jogrend időbeli hatálya, azaz keletkezése és megszűnése is a nemzetközi jog normái szerint lehetséges. Ezen túl a nemzetközi jog meghatározhatja egy állami jogrend materiális érvényességi körét is, tehát azt, hogy milyen tárgyköröket szabályozhat. Ugyanis ha a nemzetközi jog kiterjeszti szabályozását egy adott tárgykörre, abban a tárgyban az államok már nem rendelkezhetnek szabadon, csak ennek a szabályozásnak alárendelten vagy egyáltalán nem.⁴³[43]

III. A közösségi jogrendszer a kelsen elméletben

A kelsen elmélet tehát két jogrendszer-típus létezését feltételezi: a nemzeti és a nemzetközi jogrendszert. E kettősséghez való ragaszkodás nem teszi lehetővé számára, hogy egy jogrendszer tulajdonságaival bírónak tekintse a nemzetközi szervezetek jogát. Egy szerződéssel életre hívott nemzetközi szervezetet nem tekint többnek, mint olyan nemzetközi közösségnek, amely bizonyos nemzetközi kötelezettségeket keletkeztet tagjai között, esetleges végrehajtási jogkörei pedig csupán a nemzetközi szankciógyakorlás lehetőségét teremtik meg.⁴⁴[44]

Kelsen az államok alkotta szerveződéseknek két formáját tartja elképzelhetőnek: egyrészt azt a közösséget, amely a központosítás olyan magas fokán áll, hogy már államnak tekinthető (azaz föderáció), másrészt pedig a nemzetközi jog részét képező közösségeket, amelyek lehetnek szervezettek és szervezetlenek. A szervezett nemzetközi közösségek kategóriájába tartoznak a konföderációk, amelyek rendelkeznek ugyan közös szervekkel és hatáskörökkel, de nem érik el az állami szintű centralizáció állapotát; ezen kívül esnek azok a

⁴²[42] *TJ*, 75-76. o.

⁴³[43] *TJ*, 82. o.

⁴⁴[44] Dowrick, *A Model of the European Communities' Legal System*, 174. o.

nemzetközi közösségek, amelyeknek egyáltalán nincsenek közös szerveik, tehát a centralizáció még alacsonyabb fokán állnak (a teljes decentralizáció szintjén).

Az ötvenes évek Európájára tekintve azonban Kelsennek is észre kellett vennie, hogy a kontinensen olyan nemzetközi közösségek alakulnak, amelyeknek jogi természete magyarázatot igényel. Életművének utolsó korszakában megkísérelte beilleszteni nemzetközi jogról alkotott elméletébe az Európai Közösségeket, s arra a következtetésre jutott, hogy ezek az államközi szerződések nem hoztak létre föderatív államot⁴⁵[45], tehát a nemzetközi jog alapján megítélhető szerveződésekről van szó. Azonban maga is bizonytalanul és ellentmondásosan tudott csak nyilatkozni erről a kérdéstről, mivel saját elméletéhez következetesen ragaszkodni kívánt, mégis úgy tűnt számára is, hogy a Közösségek létrejöttével teóriája megkérdőjeleződhet. Kelsennek is be kellett látnia, hogy a Közösségek a centralizáció „szokatlanul magas fokán” állnak bizonyos hatáskörök gyakorlásában⁴⁶[46], azt azonban nem állíthatta, hogy ez a rendszer önálló jogrendszert hozott volna létre, amely nem csak a nemzeti jogoktól, hanem a nemzetközi jogrendszertől is különbözik, s így egy harmadik típusú jogrendszerről van szó. Ezen azonban nem lehet csodálkozni, hiszen a Közösségek életének első éveiben senki nem tudta volna előre megjósolni, hogy milyen irányban és mértékben fog fejlődni ez a rendszer.

Senki sem vitatja, hogy azok a közösségi jogról tett megállapítások, amelyek a hatvanas években még elfogadhatóaknak tűntek, ma már semmiképp sem állják meg a helyüket. A kelseni jogrendszerelméletnek nem hibája a közösségi jog „alábecsülése”, hanem logikus következtetése. Az elmélet azonban továbbgondolható, és értékes elemei felhasználhatóak arra, hogy az Európai Közösség jogát jelenlegi állapotában leíró megállapításokat tegyük. A kelseni tanokat figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a közösségi jogrendszer olyan „hibrid” jogrendszer, amely – amennyiben a centralizáció mértéke mentén teszünk különbséget – bizonyos nemzetközi jogi és bizonyos nemzeti jogi sajátosságokkal is bír, ugyanakkor ezektől eltérő, újszerű jellegzetességei is vannak – tehát egy új típusú, önálló jogrendszerrel állunk szemben. Nem állíthatjuk azonban, hogy ez a megállapítás igaz volt a Közösség minden létszakaszában. Vitathatatlan, hogy a Római Szerződés nemzetközi szerződés, hiszen államok egymással szemben vállalt kötelezettségeit tartalmazza. A jogirodalom a kezdeti időszakban a nemzetközi jog részeként tekintett az Európai Közösségre, s a legtöbben nemzetközi szervezetet láttak benne. Az Európai Bíróság maga is úgy nyilatkozott a nagy jelentőségű *Van Gend en Loos*-ítéletben⁴⁷[47], hogy „a Közösség a nemzetközi jognak egy új rendszerét alkotja”, tehát a nemzetközi jog része, de azon belül sajátos. Ma már azonban a Bíróság csak mint „új jogrendszer”⁴⁸[48] hivatkozik a közösségi jogra, anélkül, hogy a nemzetközi joghoz

45[45] Elsősorban azért, mert a Közösségekben nincs erős végrehajtó hatalom, amely akár büntetések kiszabásával is kikényszeríthetné az alapító szerződések végrehajtását; továbbá nincs a Közösségek intézményeinek irányítása alatt álló közös hadsereg.

46[46] Kelsen elvetette azt a megállapítást is, miszerint a Közösségek „részleges funkciójú föderatív államot” hoztak volna létre, tehát nem maradt számára más lehetőség: nemzetközi közösségnek kellett tekintenie e szerveződést. Kelsen ide kapcsolódó érveit lásd: *PIL*, 263-265. o.

47[47] C-26/62, *Van Gend en Loos* [1963] ECR 1.

48[48] Opinion 1/91 [1991] ECR 6079.

kapcsolná. Ez azt mutatja, hogy a közösségi jog jelentős változásokon ment át a Római Szerződés megkötése óta. A Közösség alapító szerződése nemzetközi szerződés volt^{49[49]}, amelynek joga kezdetben a nemzetközi jog része volt, később azonban önállósult, olyan irányban fejlődött, amely eltért a hagyományos nemzetközi szervezetektől, s a centralizáció magasabb szintjére jutott el, mint bármely nemzetközi szervezet. A közösségi jogrendszernek ma már önálló alkotmánya van (részben írott, részben íratlan), állampolgárait közvetlenül kötelező rendelkezéseket hozhat, végrehajtó szerve szankciókat szabhat ki, bírósága kötelező ítéleteket hozhat a tagállamok ellen azok hozzájárulása nélkül is. Vitathatatlan, hogy a közösségi jogrendszer fejlesztésében a legnagyobb szerepe az Európai Bíróságnak volt, nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ehhez maguk a tagállamok is hozzájárultak azzal, hogy nem állítottak akadályt a fejlődés útjába, jóllehet a folyamat bármely szakaszában megtehették volna.

Ha a közösségi jogrendszerrel kelsen-i nézőpontból akarunk beszélni, első lépésként azt kell tisztáznunk, hogy van-e a közösségi jogrendszernek alapszabálya. Erre a kérdésre többféle válasz is adódhat. Cathrine Richmond a témával mélyrehatóan foglalkozó tanulmányában^{50[50]} kilenc hipotézist állít fel, amelyekkel leírható lehet a közösségi jogrendszer az alapszabály szempontjából, figyelembe véve azt a lehetőséget is, hogy az alapszabály változhat. E kilenc lehetséges megoldás három csoportba rendeződik, attól függően, hogy a közösségi jogrendszert a tagállamok joga vagy a nemzetközi jogrendszer részeként fogjuk fel, vagy esetleg teljesen önállóként tekintjük. E kilenc hipotézis közül csak egy az, amely szerint a közösségi jogrendszernek mindig is önálló alapszabálya volt. Lehetséges ugyanis az is, hogy a közösségi jogrendszerben „forradalom” következett be, s az alapszabály megváltozott.^{51[51]} Én a magam részéről azt a megoldást tartom a legvalószínűbbnek, mely szerint a közösségi jogrendszer kezdetben a nemzetközi jogrendszer alapszabályából nyerte érvényességét, majd „forradalom” következett be, s ma már önálló

^{49[49]} Meg kell jegyezni azonban, hogy már az ESZAK-Szerződés eredeti formájában is merészebb célokat, szorosabb együttműködést tűzött maga elé, mint addig bármelyik nemzetközi szervezet, s intézményi rendszere is fejlettebb volt, mint amit egy hagyományos nemzetközi szervezettől várnánk. A centralizáció magas szintjére törekvés már a kezdet kezdetén bennrejtett az alapító szerződésekben.

^{50[50]} Richmond, *Preserving the Identity Crisis: Autonomy, System and Sovereignty in European Law*

^{51[51]} E kilenc hipotézis a következő: A) A közösségi jog a tagállamok jogrendszerének része, tehát vagy a) kezdetben saját alapszabálya volt, most pedig már egy tagállam alapszabályából nyerte érvényességét, vagy b) érvényessége a nemzetközi jog alapszabályából eredt, de most már egy tagállamból, vagy c) mindig is egy tagállam alapszabályából nyerte érvényességét. B) A közösségi jog a nemzetközi jog része, tehát vagy a) kezdetben saját alapszabálya volt, de most már a nemzetközi jog alapszabályából szerzi érvényességét, vagy b) eredetileg egy tagállam alapszabályából nyerte érvényességét, de most már a nemzetközi jogból, vagy c) mindig is a nemzetközi jog alapszabályából eredően volt érvényes. C) A közösségi jogrendszer önálló rendszer, tehát vagy a) kezdetben a nemzetközi jog alapszabályából nyerte érvényességét, ma pedig saját alapszabályából, vagy b) eredetileg egy tagállam alapszabályából eredően volt érvényes, de ma már saját alapszabálya van, vagy c) mindig is saját alapszabálya volt érvényességének forrása. A hipotézisek kifejtését lásd Richmond, *i.m.*, 392-407. o.

alpnormája van. E „forradalom” alatt azt lehet értenünk, hogy a Közösséget létrehozó szerződések (melyeket az Európai Bíróság szerint „alkotmányos szerződésnek kell tekinteni”^{52[52]}) módosítására nem a nemzetközi szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezménynek megfelelően került sor, hanem a nemzetközi joggal ellentétesen, a Szerződésben rögzítetteknek megfelelő módon. Ez az érvelés felvethet problémákat, de e feltevés bizonyítására más megoldás is elképzelhető.

A feltevés elfogadásával azonban elismerhetjük, hogy a Közösségnek önálló jogrendszere van, ebből adódóan van saját alpnormája, és érvényességét ebből nyeri, nem pedig a nemzetközi jog vagy valamely tagállam jogrendjének alpnormájából. Attól függően, hogy a nemzeti vagy a nemzetközi jogrendszer analógiájával dolgozunk, a közösségi jog alpnormája lehet „a tagállamoknak úgy kell viselkedniük, ahogyan a Római Szerződés előírja” norma is, és „a tagállamoknak úgy kell viselkedniük, ahogyan eddig szokás szerint viselkedtek” norma is.^{53[53]} Ez utóbbi norma feltételezése azonban elfogadhatatlannak tűnik, hiszen a tagállamok közössége éppen azért jött létre, hogy az addigi szokástól eltérő együttműködést folytassanak, tehát azt mondhatjuk inkább, hogy a Római Szerződés érvényessége abból ered, hogy az azt kötő államok annak megfelelően kívánnak cselekedni.

Ha elfogadjuk, hogy a közösségi jogrendszernek saját alpnormája van, s így önálló jogrendszert alkot, meg kell vizsgálnunk az ebből következő közösségi joglépcsőt. A közösségi jogforrások hierarchiáját szintén nem egyszerű beépíteni a kelsen elméletbe, ugyanis nem olyan tulajdonságokat mutat, mint a nemzetközi vagy a nemzeti joglépcső. Az biztos, hogy a normahierarchia csúcsán az alpnormát követő szinten az Európai Közösség alapító szerződése áll. Hogyan viszonyulnak azonban ehhez a másodlagos jogforrások és az Európai Bíróság ítéletei? A Római Szerződésből nyerik-e érvényességüket? Ha figyelembe vesszük az alapító szerződés 230. cikkelyét, amely a másodlagos közösségi aktusok bírósági felülvizsgálatáról rendelkezik, érvelhetünk úgy, hogy mivel a Bíróság megsemmisítheti az EK Szerződésbe ütköző jogi aktusokat, ezek az aktusok csak akkor érvényesek, ha jogalapjuk a Római Szerződés (vagy az alkalmazására vonatkozó bármely jogi rendelkezés) és azzal összhangban vannak. Tehát a joglépcső következő fokán a másodlagos közösségi aktusok állnak, amelyek között azonban jelenleg nincs hierarchia. Problematikus viszont a joglépcsőbe beilleszteni az Európai Bíróság ítéleteit, amelyek szintén a közösségi jog forrásai. Érvelhetünk úgy, hogy mivel a Római Szerződés hatalmazza fel a Bíróságot ítéletei meghozatalára, meghatározott eljárásban és hatáskörökkel, az ítéletek érvényességének forrása is a Római Szerződés, amellyel azok a másodlagos közösségi joggal azonos lépcsőfokra kerülnek.

A közösségi jog és a nemzeti jogrendszerek viszonyát tekintve Kelsen monista elmélete megoldhatja a közösségi jog elsőbbségének problémáját is. Bizonyos tagállamok részéről igencsak problematikusnak tűnik a közösségi jog primátusának elismerése, mivel nem fogadják el a közösségi és tagállami jogrendszerek egy nagy jogrendszerbe integrálhatóságát, szuverenitásuk elvesztése fölötti aggodalmukból eredően. Kelsen éppen ilyen jellegű hátráltató ereje miatt iktatta ki a szuverenitás fogalmát elméletéből.

52[52] Opinion 1/91 [1991] ECR 6079.

53[53] Dowrick, *i.m.*, 180-182. o.

Ha elfogadjuk a monista álláspontot, és a közösségi jog és a tagállami jogrendszerek viszonyát kelsen-i nézőpontból próbáljuk meg leírni, vagy egy tagállami jogrendszer alapszabályából kell származtatnunk a közösségi jog és a többi tagállami jogrendszer érvényességét (így azonban 25 különböző rendszerrel kell dolgoznunk), vagy pedig elfogadjuk, hogy a közösségi jog alapszabálya érvényesíti a tagállamok európai jogi tárgyú normáit, s ezek a normák a közösségi jogi normákkal egységes rendszert alkotnak. Függetlenül azonban attól, hogy melyik modellt választjuk, a közösségi jog elsőbbsége mindenképpen megalapozott lesz. Ha egy tagállam szemszögéből tekintünk a közösségi jogra, és azt feltételezzük, hogy nemzeti jog érvényesíti a közösségi jogot, azt is feltételezzük, hogy a nemzeti jogban a közösségi jog csak akkor érvényesül, ha azt a nemzeti jogba formális aktussal beemelik. Ezzel azonban a közösségi jog a nemzeti jogrendszer részévé válik, így a jogforrási hierarchia azonos szintjén (de az alkotmány alatt) elhelyezkedő közösségi és nemzeti jogi normák ütközése esetén a közösségi jogi normák élveznek elsőbbséget. Ekkor azonban a tagállami alkotmányos rendelkezések fölött nem lesz elsőbbsége a közösségi jognak. Ha azonban a Közösség nézőpontjából tekintünk a tagállami jogokra, és azt feltételezzük, hogy a közösségi joggal külön elismerési aktus nélkül egy nagy jogrendszert alkotnak, az Európai Bíróság esetjoga alapján mindenkor a közösségi jog elsőbbségének elve fog érvényesülni, merüljön föl bármilyen normakonfliktus, akár tagállami alkotmányos rendelkezésekkel való ütközés is.⁵⁴[54]

Tudjuk, hogy e modellek közötti választás politikai döntés eredménye, de a jogrendszerek egysége a választástól függetlenül megalapozott. Ennek bizonyítására több közösségi jogi jellegzetességet fel lehet sorolni, így a közös alapszabály feltételezhetőségét, a (közösségi és tagállami) jogalkotó szervek közötti szoros együttműködést, a közösségi jogi alapon születő, egyéneket kötelező rendelkezéseket, a közösségi jogi rendelkezések tagállami bíróságok előtti alkalmazhatóságát stb. A kelsen-i jogrendszerelmélet nézőpontjából tehát kizárólag a közösségi jog és a nemzeti jog egységes jogrendszerben való elképzelése fogadható el. Az így felfogott egységes jogrendszer pedig lehetséges jogelméleti alapot nyújt a közösségi jog elsőbbségének tagállami elfogadtatásához is.

⁵⁴[54] Az elsőbbség kelsen-i jogrendszerbe ágyazásáról bővebben lásd: Weyland, *The Application of Kelsen's Theory of the Legal System to European Community Law – The Supremacy Puzzle Resolved*, 14-18. o.

Felhasznált irodalom

AMSELEK, Paul, *Réflexions critiques autour de la conception kelsénienne de l'ordre juridique*, Revue du Droit Public et de la Science Politique No. 1 (1978) pp. 5-19

BULL, Hedley, Hans Kelsen and International Law, in: Richard TUR–William TWINING (szerk.), *Essays on Kelsen* (Clarendon Press, Oxford, 1986)

DOWRICK, F.E., *A Model of the European Communities' Legal System*, Yearbook of European Law 3 (1983) pp. 169-237

HERCZEGH Géza, *A nemzetközi jog elméleti alapkérdései Hans Kelsen megvilágításában*, Jogtudományi Közlöny, 1957 július-szeptember, pp. 293-304

JAKAB András, A joglépcsőelmélet problémái, in: SZABÓ Miklós (szerk.), *Regula Iuris. Szabály és/vagy norma a jogelméletben* (Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004)

KARDOS Gábor, *Az alapnorma és a nemzetközi jogrend*, Világosság 2005/10., pp. 65-71

KELSEN, Hans, *Les rapports de système entre le droit interne et le droit international public*, Recueil des cours 1926–IV, Académie de Droit International, Librairie Hachette, 1927

KELSEN, Hans, *General Theory of Law and State*, Harvard University Press, 1946 (2nd ed.)

KELSEN, Hans, *Théorie du droit international public*, Recueil des cours 1953–III, Académie de Droit International, A.W. Sijthoff, 1955

KELSEN, Hans, *Principles of International Law*, Holt, Rinehart and Winston, 1967 (2d. ed.)

KELSEN, Hans, *Tiszta Jogtan* (Bibó István fordításában), Rejtjel Kiadó, Budapest, 2001

RICHMOND, Catherine, Preserving the Identity Crisis: Autonomy, System and Sovereignty in European Law, in: Neil MACCORMICK (szerk.), *Constructing Legal Systems: „European Union” in Legal Theory* (Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1997)

STARKE, Joseph G., Monism and Dualism in the Theory of International Law, in: Stanley L. PAULSON–Bonnie Litschewski PAULSON (szerk.), *Normativity and Norms. Critical Perspectives on Kelsenian Themes* (Clarendon Press, Oxford, 1998)

WEYLAND, Ines, *The Application of Kelsen's Theory of the Legal System to European Community Law – The Supremacy Puzzle Resolved*, Law and Philosophy 21(1) (2002) pp. 1-37

